नेपालको सहकारी अभियान : विगत, वर्तमान र भविष्य

✍गोपीनाथ मैनाली
सचिव,
सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय

प्रस्तुती संरचना

- पृष्ठभूमि
- विगतमा सहकारी
- वर्तमानमा सहकारी
- चौधौ योजनामा सहकारी
- सहकारीका अपेक्षित भूमिका

आर्थिक विकासका भूमिका निर्वाहकर्ताहरु

- सरकार वा सार्वजनिक क्षेत्र (**State Actors**)
- गैर सरकारी क्षेत्रका पात्रहरु (**Non State Actors**)
  - बजार वा निजी क्षेत्र
  - सामुदायिक क्षेत्र (सहकारी)
  - गैरसरकारी संस्था र नागरिक समाज

- सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको **Space** पूरा गर्न तेस्रो क्षेत्र (जनक्षेत्र) का रुपमा सहकारी आविस्कार भएका ।

विभिन्न पात्रहरुको विशिष्ठता

	सार्वजनिक क्षेत्र	निजी क्षेत्र	सहकारी
शक्ति	कानुनी शक्ति	आर्थिक शक्ति	सामाजिक शक्ति
सेवा क्षेत्र	आम नागरिक	ग्राहक	सदस्य
दक्षता	न्याय	प्रतिफल	सदस्य हित
पहूच	अनिवार्य	ऐच्छिक	समूह चाख
परिचालन आधार	राजकीय दायित्व	बजार संकेत	सामाजिक चाहना
सहकारीको कार्य प्रबृत्ति : आत्मसहयोग, स्वउत्तरदायी, समानता, न्याय र ऐक्यवद्धता ।			

विगतमा सहकारी

- परम्परागत रुपमा सामाजिक कार्य गर्दै आएको ।
- सहकारी प्रशासन २०1० देखि शुरु (योजना, विकास तथा कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत विभाग स्थापना)
- पहिलो आवधिक योजनाबाट आर्थिक भूमिकाको खोजी ।
- सहकारी संस्था ऐन, २०१६
- पञ्चायती व्यवस्थामा सहकारीहरु निर्देशित रुपमा सञ्चालित
- पञ्चायतले साझालाई अर्थ राजनीतिको अभिन्न भागका रुपमा लिएको ।
- सहकारी प्रशिक्षण केन्द्र स्थापना, २०१९
- २०२० मा सहकारी वैंक स्थापना (२०२४ मा कृषि विकास बैंकमा गाभियो) ।
- २०४८ अघि ८३३ साझा संस्था रहेका ।

विगतमा सहकारी

- सहकारी ऐन, २०४८ पछि सहकारीमा पुनर्वोधको शुरुवात ।
- २०४८ मा राष्ट्रिय सहकारी वोर्ड स्थापना
- २०५० मा राष्ट्रिय सहकारी संघको गठन ।
- २०५४ मा संघलाई आइ सी ए को सदस्यता प्राप्त ।
- २०६० मा राष्ट्रिय सहकारी वैंक लि को स्थापना ।
- २०६९ ज्येष्ठ ५ मा सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय गठन ।
- सहकारी नीति, २०६९ ।

बर्तमानमा सहकारी

- नेपालको संविधानमा सहकारी :
  - प्रस्तावना : ...सामाजिक विविधता ...समतामूलक समाज....समाजवादप्रति प्रतिवद्ध राष्ट्र (सहकरी यसको माध्यम)
  - निर्देशक सिद्धान्त : सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत ...समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्र विकास गर्ने ५०(३))
  - राज्यका नीतिहरु :
    - सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सदृढ गर्ने । (५१.(घ) .१)
    - सहकारी क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्दै राष्ट्रिय विकासमा अत्यधिक परिचालन गर्ने । (५१.(घ) .३)
    - संविधानका अन्य नीतिप्रवाधानसंग अन्तरसम्बन्धित रहेको ।

बर्तमानमा सहकारी

गत आ व सम्मको अवस्था :

- सहकारी संख्या : ३४३०३ (जिल्ला ७०, विषयगत २५३, बैंक १, विषयगत केन्द्रीय संघ २०, राष्ट्रिय सकारी महासंघ १, प्रारम्भिक ३३९५८)
- सहकारी सदस्य : ६१,०२,६६५
- शेयर पूजी करिव रु ७६ अर्व
- राष्ट्रिय निक्षेपमा अंश : २० प्रतिशत (रु.२९८,६८,५०,८० हजार)
- ऋण परिचालन : रु २९२,७२,३२,९१ ह्जार
- कर्मचारी संख्या : ५६,४७५
- महिला सदस्य ५१.५ प्रतिशत छन्। महिला सञ्चालित सहकारी : ४२७३
- (राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान करिव ४ प्रतिशत र १० लाखले अप्रत्यक्ष रोजगारी पाएका)।

बर्तमानमा सहकारी

करिव ६ दशकको अवधिमा प्राप्त उपलब्धि :

- गरिबी न्यूनीकरण
- सामाजिक समावेशीकरण
- उत्पादनशील रोजगारी सिर्जना
- पूजी निर्माण र परिचालन
- वित्तीय शिक्षा र मध्यस्थता
- महिला सशक्तीकरण
- सामाजिक उद्यमशीलता विकास
- स्थानीय संभावना अभ्यास

बर्तमानमा सहकारी : सहकारी ऐन २०७४

- सहकारी संस्थाको दर्ता गर्न आवश्यक संख्या
- बचत तथा ऋण सहकारी दर्ताको मापदण्ड
- विशिष्टीकृत सहकारी संघको गठन
- सहकारी संस्थाको कार्यक्षेत्र निर्धारण, एकीकरणको व्यवस्था
- दोहोरो सदस्यता
- एकै व्यक्ति सञ्चालक र कर्मचारी बन्न नपाउने व्यवस्था
- मुख्य कारोवारको परिभाषा
- जथाभावी वचत रकम लगानीमा बन्देज
- सन्दर्भ व्याजदार
- समस्याग्रस्त सहकारी व्यवस्थापन
- छुट सुविधा र सहुलियत
- विषयगत वर्गीकरण, कर्जा सूचना केन्द्र
- संघीय संरचनामा सहकारी नियमन
- विभिन्न कोषहरुको व्यवस्था (स्थीरीकरण, प्रवर्द्धन, कर्जा सुरक्षण)।

सहकारीका किसिम (कार्य प्रकृतिका आधारमा)

- बचत तथा ऋण सहकारी
- लघु वित्त सहकारी
- बिमा सहकारी
- कृषि सहकारी (सेवा सहकारी र उत्पादन सहकारी)
- उपभोक्ता सहकारी
- आवास सहकारी
- यातायात सहकारी
- स्वास्थ्य सेवा सहकारी
- विद्युत सहकारी
- विद्यालय सहकारी आदि ।

सहकारी विकासमा सरकारको भूमिका

- शिक्षा
- प्रवर्द्धन
- नियमन
- प्रोत्साहन
- सहकार्य
- नीति वातावरण
- जोखिम व्यवस्थापन
- संरक्षण ।

सहकारीको भूमिका

– सहकारी र समावेशी विकास
– सहकारी र महिला सशक्तीकरण
– सहकारी र युवा स्वरोजगार
– सहकारी मार्फत व्यावसायिक क्षमता र उद्यमशीलता विकास
– सहकारीको व्यावसायिक ढाँचाबाट गरिवी निवारण
– वचत तथा ऋृण मार्फत वित्तीय सेवा
– सहकारी र सामुहिकताबाट सामाजिक सुरक्षा
– सहकारीबाट कृषि क्षेत्रमा सशक्तीकरण आदि ।

चौधौं योजना

- दीर्घकालीन सोच : आर्थिक समृद्धि
- लक्ष्य : मध्यम आयस्तरमा पुग्ने
- उद्देश्य : गरिबी निवारणमार्फत सामाजिक रुपान्तरण र न्याय
  - आर्थिक बृद्धि : ७ प्रतिशत बार्षिक
  - गरिबी रेखामनिका जनसंख्या : १७ प्रतिशतमा झार्ने
- लगानी : २४२४ अर्व रुपैया (सार्वजनिक क्षेत्र ४०, सहकारी ५ र निजी क्षेत्र ५५ प्रतिशत)
- वार्षिक : पहिलो बर्ष २७.२, दोस्रो ३२.६ र तेस्रो वर्ष ३९.९ प्रतिशत
- सीमान्त पजी लगानी उत्पादन अनपात : ५.२ : १

चौधौं योजनमा सहकारी क्षेत्र विकास रणनीति

- सहकारी संस्थाहरूलाई उत्पादनशील तथा सामाजिक व्यवसायका क्षेत्रमा क्रियाशील गराउने ।
- सहकारीको माध्यमबाट ग्रामीण क्षेत्रको तथा विपन्न वर्गलाई आर्थिक सामाजिक समावेशीकरण गर्ने ।
- अनुगमन तथा नियमनलाई प्रभावकारी बनाइ सहकारी क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्ने ।

सहकारीले भोगिरहेका समस्या

- दीर्घकालीन योजनाको अभाव
- सहकारीको नियमन तथा कार्यमापदण्डको कार्यान्वयन
- सहकारी संघ संस्थाको व्यावसायिक उद्यमशीलता विकास
- सहकारी सम्बन्धी सचेतना, शिक्षा र तालीमको अभाव
- सीमित कार्यक्षेत्र (वचत तथा लगानी) मा मात्र संकुचित
- ग्रामीण क्षेत्रको संभावना उपयोग गर्न सकिरहेका छैनन्
- सहकारी क्षेत्र, सरकार र निजीक्षेत्रबीचको कार्यगत सहयोगको अभाव
- राज्य पुनसंरचनाको संक्रमण ।

सहकारीको अपेक्षित भूमिका

- समुदायमा रहेको साधन स्रोतको परिचालन गरी सामाजिक रूपान्तरण
- समावेशी आर्थिक वृद्धि र समुदायको सशक्तीकरण
- सरकार उपस्थित हुननसक्ने र निजी क्षेत्र आकर्षित नहुने सामाजिक व्यवसायको मर्मअनुसार आधारभूत क्षेत्रमा वस्तु र सेवा प्रवाह
- ग्रामीण तथा स्थानीयस्तरमा जनसमुदायलाई सङ्गठित हुने वातावरण
- सहकारीको अभियान, सञ्जाल र शक्तिलाई उद्यम विकास, समावेशी आर्थिक वृद्धि, गरिबी निवारण, सामाजिक सुरक्षा र समुदायको विकासमा परिचालन ।

सहकारीका अपेक्षित भावी भूमिका

- दिगो विकासको स्थानीयकरण
- जलबायु परिवर्तन अनुकूलन
- उर्जा उद्यमशीलता विकास
- सामाजिक सुरक्षा र वीमा
- आवास सहकारी
- खाद्य सम्प्रभुता र खाद्य सुरक्षा
- स्थान विशेष सेवा परिहचान र परिचालन
- कोही पछि नपरुन, कोही बालक पछिनपरोसको नया अभियान (**Complete member solution, No child left behind**)

निष्कर्ष

- सार्वजनिक क्षेत्रको नेतृत्व, निजी क्षेत्रको क्रियाशीलता, सहकारी क्षेत्रको परिपूरण र सामुदायिक क्षेत्रको सहजीकरण अहिलेको आवश्यकता हो ।

संयमपूर्ण सहभागिताका लागि धन्यवाद